

Alain Touraine
Farhad Khosrokhvar

LA RECHERCHE DE SOI **Dialogue sur le Sujet**

Fayard, Paris, 2000, 316 str.

Kad se s nekim sociološkim autorom (ili ma kojim drugim) obavi temeljito isplaniran, tematski razrađeni i opsežan razgovor s namjerom da se to objavi kao knjiga, tada je pouzdano riječ o intelektualnoj osobnosti koja doista zaslužuje tu vrstu respekta i takvu "povlasticu". Iz takve je namjere, vođene kriterijem renomea u suvremenoj sociologiji, nastala i knjiga razgovora s Alainom Touraineom, pod naslovom Istraživanje subjekta. Dijalog o sebstvu. Razgovore je vodio Iranac Farhad Khosrokhvar, koji je, stjecajem prije svega političkih okolnosti, dospio u Francusku, upoznao Tourainea i uz njegovu izravnu podršku dobio stalni angažman na L'Ecole des hautes études en sciences sociales. Oduvijek ga je privlačio cjelokupan Touraineov opus, ali ponajviše ona njegova djela u kojima "ponešto razdruštveniji i osobniji subjekt zauzima mjesto subjekta starih socijalnih pokreta", pri čemu poglavito misli na knjige iz devedesetih godina (Kritika modernosti, Što je to demokracija i Hoćemo li moći živjeti zajedno). U tim je djelima pronašao prikladan pristup za svoja istraživanja "različitih tipova subjektiviranja socijalne akcije". Stoga nije čudno da se najveći broj pitanja, kao i Touraineovih odgovora i eksplicacija, odnosi na izgradnju i značenje pojma subjekta. Knjiga sadrži i brojne pojedinosti iz kojih se vide Touraineove sklonosti, angažmani, sukobi, pogledi na suvremenike itd. Te su pojedinosti zanimljive jer plastičnije od ma kakve monografije oslikavaju intelektualni profil tog socijalnog mislioca i razloge koji su ga vodili sociologizaciji subjekta.

Govoreći o svojoj intelektualnoj biografiji, Touraine napominje da ne pripada ratnoj generaciji (rođen je 1925. godine), nego pripada generaciji koja je u trenutku Os-

lobodjenja imala osamnaest godina. U početku svog studentskog školovanja nije se kanio baviti sociologijom jer nje nije ni bilo na sveučilištu. Započeo je studij na prestižnoj L'Ecole normale supérieure, ali je izdržao samo dvije godine jer nije podnosio "tu školu izvrsnih učenika". Uočavao je distancu između političkog života i sveučilišnog svijeta. U toj je situaciji iznenadno dobio poziv da sudjeluje u radu jednog francusko-mađarskog kolokvija (u Debrecinu). Pozivu se odazvao, ali je nakon tog skupa odlučio nešto duže ostati u Mađarskoj, gdje je proveo anketu (svoje prvo sociološko istraživanje) o agrarnoj reformi. Bavo se čak mišlju da se pridruži Marcosovim partizanima i da se preko Beograda dokopa Grčke, no to se pokazalo neizvedivim, što je bila sretna okolnost s obzirom na ono što je "poslije saznao o stvarnoj naravi grčkog komunizma".

Po povratku u Pariz prijatelji su ga nagovarali da nastavi prekinuti studij na L'Ecole normale supérieure, ali on je to odbio i uz posredovanje Jeana Stoetzela (poznat po metodologiji i praksi istraživanja javnog mnijenja) zaposlio se u sjevernim rudnicima ugljena (Valenciennes), gdje je, bez ikakve stručne kvalifikacije, radio za vrlo nisku nadnicu. Tada mu je dopala u ruke knjiga Ljudski problemi u industrijskom mašinstvu, koja ga je toliko fascinirala da je njezinu autoru, Georgesu Friedmannu, odmah poslao pismo pohvale i udivljenja. Friedmann mu je odgovorio sugerirajući mu da ga svakako posjeti. Savjetovao mu je da se vrati na L'Ecole normale i pozvao ga da se uključi u jedno njegovo istraživanje o industrijalizaciji. Tako je Touraine godinu dana proveo u istraživanju Regie Renault, a usput je ispunio Friedmannov nagovor da diplomira, nakon čega je, opet uz Friedmannovu potporu, otpočeo svoju znanstveno-istraživačku karijeru u CNRS-u (*Centre National de la Recherche Scientifique*, Državni centar znanstvenih istraživanja). Dvije je godine proveo u SAD, i to baš u vrijeme makartizma, koji ga je "duboko šokirao", ali ga nikada nije naveo na antiamerikanizam. Za razliku od mnogih drugih francuskih intelektualaca, De Gaulle njega nikada nije fascinirao i čak je s krugom intelektualnih prijatelja (Claude Le-

fort, Edgar Morin i Robert Pages) 1958. godine potpisao peticiju protiv De Gaulleova povratka na vlast. Drži se devise da ni u sociologiji ni u životu “ne želi biti integriran”. Kad čuje riječ “socijalizacija”, hvata ga tjeskoba. Smatra se povučenim i sanjarskim karakterom koji je sukladan njegovoj antifunkcionalističkoj sociologiji. O “Jastvu” govori onako kao što se nekoć govorilo o Bogu, grijehu i milosrđu. Subjekt je prije svega jedno “ne” koje znači da “Ja” odbacuje nasilje, tržište, komunitarizam i apsolutnu moć. Subjekt nije ni ideal ni heroj nego je to ono po čemu čovjek postaje i ostaje čovjekom u najokrutnijim i najpovoljnijim okolnostima. Sloboda je za njega najviše dobro. Priznaje sociološku bitnost jednakosti, ali, budući da njegova misao “nije isključivo sociološka”, on najradije govori o slobodi. Uvijek su ga više privlačili životni problemi nego akademske debate.

Pa ipak, pokušavajući zauzeti i osvijestiti vlastito mjesto, sučeljavao se i s drugim misaonim orijentacijama. U tom su mu pogledu osobito važna dva intelektualna iskustva. Prvo se dogodilo početkom pedesetih godina kada je, kao Rockefellerov stipendist, boravio u Sjedinjenim Državama. Na Harvardu je jedan semestar slušao predavanja Talcotta Parsonsa, s kojim, zbog slaba znanja engleskog jezika, nije mogao izravno raspravljati, ali se svaki put s predavanja vraćao obuzet bijesom. Poslije je organizirano nekoliko konfrontacija između njega i Parsonsa, koje su donekle ublažile, no nisu i iskorijenile njegovo “dugogodišnje opsesivno protivljenje funkcionalizmu”. Taj antifunkcionalizam djelomično pripisuje svom otporu poslijeratnoj američkoj intelektualnoj hegemoniji, a glavno mu izvoriste nalazi u svom temperamentu i intelektualnom iskustvu. Ono pak što mu je uvijek izgledalo “neprihvatljivo, opasno i odvratno” jest socijalna integracija. Divio se sjajno sastanoj i razrađenoj Parsonsovoj slici društvenih funkcija i oblikovanja aktera, ali sve ga je to “duboko smetalo”. Stoga su njegovi prvi sociološki radovi, koji su razvijali ideju sociologije akcije, bili izrijekom usmjereni protiv funkcionalizma. “Uvijek sam se suprotstavljao sociologiji sistema, desnog ili lijevog, i zalagao sam se za

sociologiju aktera kojeg sam nazvao historijskim akterom.”

Drugo je iskustvo povezano sa zbivanjima 1968. godine i Touraine ga ocjenjuje “dvoznačnim”. Angažirao se na strani šezdesetosmaša, ali je odbacivao njihove trockističke i druge ideologije. Bio je blizak Danielu Cohn-Benditu, a posve daleko od Alaina Krivina, vode trockističkog krila studentskog pokreta. Studentski je svijet “dobro prodramao” definiciju politike: kultura je ušla u politiku, a privatni je život obuzeo javni život. To je pojava novih socijalnih pokreta, koji su u mnogo čemu bili kontradiktorni jer su novi kulturni sadržaj izražavali pribjegavajući starom ideološkom rječniku. Touraine je u svojim analizama (Svibanjski pokret ili utopijski komunizam, Smrt jedne ljevice, Pismo studentici, Studentska borba, Glas i pogled, Postindustrijsko društvo) inzistirao na kulturnim dimenzijama tih pokreta i promatrao ih je kao afirmaciju subjekta. Svoje radove o toj tematici smatra metodološki i konceptualno inovativnima, mada nema iluziju da su oni u sociološkim krugovima ostavili dubljeg traga. U postšezdesetosmaškom razdoblju, sve do sredine sedamdesetih godina, dobrim dijelom pod utjecajem Loisa Althussera, intelektualne su debate pod snažnim utjecajem strukturalizma. Govorilo se da je strukturalizam na ljevici a humanizam na desnici, da prvi nosi znamen otpora a da drugi vodi u petenizam. Svoje protivnike u tim debatama Touraine definira kao one koji poriču postojanje socijalnih aktera i daju primat politici, državi, revolucionarnom raskidu, osvajanju države i osporavanjima ma kakva ona bila. Za razliku od njih on zastupa posve oprečno stajalište, a to znači stajalište socijalnih aktera, a ne stajalište revolucije, države, politike itd. U tom teorijsko-polemikom sklopu tumači i svoju knjigu Radnički pokret. Riječi subjekt, socijalni pokret i demokracija za njega su neodvojive. Kaže da nikada nije bio komunist, a da je komunistima bio najbliži 1953. godine, kada je, poslije povratka iz Sjedinjenih Država, bio zamoljen da radnicima Renaulta govori o procesu Rosenbergovima. Iako je makartizam doživio kao “neprihvatljivo, nakaradnu i štetnu pojavu”, iste ga je godine zaprepastilo gušenje

štrajka u Istočnom Berlinu. Kasnije je s oduševljenjem dočekao i protumačio Praško proljeće, češke radničke savjete i poljski sindikat Solidarność, a već 1980. godine objavio je knjigu anticipativna naslova: Poslije socijalizma. S komunistima se uopće nije slagao, ali nikada nije poistovjećivao komunizam i fašizam. Iako drži da su komunistički i fašistički politički procesi jednako totalitarni, ipak tvrdi da je socijalni pokret iz kojeg je proizašao komunizam posve suprotan od onoga što su predstavljali fašizmi, pogotovo nacizam. "Po mom mišljenju", kaže Touraine, "netko tko ruši demokraciju, poput Pinocheta, i netko tko, poput Fidela, dolazi na vlast protiv Batiste, nisu isti, iako uistinu smatram da je Fidel Castro diktator koji je dokinuo slobodu u svojoj zemlji".

Objašnjavajući svoju poziciju "izdvojenosti i nesukladnosti duhu vremena" Touraine otkriva da "u životu gotovo nikada nije naišao na pomoć". No usto odmah ističe da su mu uistinu pomogle dvije osobe: veliki povjesničar Fernand Braudel i sociolog Georges Friedmann. Braudel ga je, u trideset i četvrtoj godini, kada je imao tek dvije ("nevelike") objavljene knjige (Evolucija radničkoga rada u Renaultovim tvornicama i Radnici poljoprivrednog podrijetla) promovirao u voditelja studija na L'Ecole des hautes études. Iako su njihove odnose poremetili šezdesetosmaški događaji, prema tom je velikanu zadržao duboko poštovanje. Što se pak tiče Georgesa Friedmana, priznaje da je zahvaljujući njemu "dospio u humanističke znanosti i napajao se njegovim idejama". Althussera cijeni i o njemu izriče prijateljske sudove, ali ne prihvaća njegovu teorijsko-epistemološku građevinu strukturalističkog marksizma. Cijeni intelektualni "integritet i hrabrost" Raymonda Arona, iako s njegovim idejama "nema ništa zajedničko". Krajem 1968. obojica su bili pozvani na jedan skup u studentskim pokretima, koji se održavao u Ženevi. Aron je odgovorio: "Svakako želim doći, ali pod uvjetom da tamo ne bude Tourainea." Organizator skupa, Clark Kerr (tadašnji predsjednik Sveučilišta u Kaliforniji) javio se Touraineu i priopćio mu: "Upoznat sam s izjavom gospodina Aron i njegove stavove smatram neprihvatljivima. Jamčim vam

da ćete govoriti jednako kao i on, ali ne u istoj sekciji."

Uz taj prilično nelagodni međudnos vezan je i jedan akademski incident koji je mogao biti katastrofalan za Touraineovu znanstvenu karijeru. Riječ je o obrani doktorske teze, koja se sastojala u tome da izloži svoje dvije već objavljene knjige (Sociologija akcije i Radnička svijest). U povjerenstvu su bili Ernest Labrousse (povjesničar), Georges Friedmann, Georges Gurvitch, Jean Stoetzel i Raymond Aron. Ekspoziciju teze Touraine je završio citirajući (na španjolskom) jednu pjesmu Pabla Nerude, a onda je cijela stvar krenula vrlo loše. Gurvitch i Labrousse bili su mu izrazito skloni, Stoetzel je bio učtiv, dok je Aron odmah cinički dobacio da je citiranje Nerude pretenciozno, a potom je osuo žestoku paljbu na samu tezu i njezine ideje. Pod silinom tih napada Touraine je u jednom trenutku ustao i pred prepunom dvoranom energično izjavio: "Ja odlazim. To više ne želim slušati. To je nepodnošljivo." Predsjednik ga je preklinjao: "Ne činite to", a intervenirali su i drugi, tako da je dramatika ubrzo stišana, atmosfera je zadobila uljudene tonove, teza je obranjena, ali je u Touraineovu intelektualnu biografiju upisana koliko zanimljiva toliko i nezgodna afera. Iako se kasnije pomirio s Aronom, ne priznaje ga kao "sociologa u pravom smislu". Pravim besmrtnicima smatra Braudela (za čiju su slavu dosta zaslužni Amerikanci), Sartrea, Levi Straussa i Foucaulta. Za Rolandu Barthesa nije posve siguran. Sartre je filozof slobode u svijetu besmisla i dominacije i stoga mu je on, u godinama intelektualnog formiranja, predstavljao "neuporedivo najznačajnij ličnost".

Veliki dio Touraineovih dijaloških razmišljanja odnosi se na socijalnu znanost, pri čemu uvijek dolazi do izražaja njegova usredotočenost na subjekt. Time se osobito bavi u knjigama Za sociologiju i Povratak aktera. Pokušavajući utvrditi razlikovnu specifičnost socijalne znanosti, podsjeća na "duhovne znanosti", prije svega matematiku, i konstatira da im je svojstvena "unutrašnja koherentnost". To je razvijanje diskursa o sebi same. Mjesto je matematike takvo da je nemoguće razdvajanje logike duha i logike materije

je. Ta je znanost bitno usmjerena na spoznaju samu. Što se pak tiče znanosti o prirodi, materiji i životu one se služe promatranjem, eksperimentiranjem i indukcijom. Sociologija ne pripada ni jednom ni drugom tipu znanja. Sociološki pristup (kao i pristup povijesne i političke znanosti) polazi od pretpostavke da treba proučiti utjecaj nedruštvenih orijentacija na društveno. Stoga je sociologija i nastala iz proučavanja prava i religije. Pozitivizam je jedini oblik znanja koji nema mjesta u sociologiji. Mnoge je "društvene činjenice" lakše razumjeti služimo li se analizama statističkog, ekonomskog ili historijskog tipa. Da bi se došlo do sociološke teorije, valja se pitati ne samo o tome kako društvo determinira svoje članove nego i o tome kako pojedinci i grupe "konstruiraju, dekonstruiraju i rekonstruiraju društvo". To je ono što Touraine označava pojmom historicitet. Primjerice, grad određuje radne postupke arhitekata, ali arhitekti i urbanisti, kad su već jednom izabrani, konstruiraju i preobražavaju grad. Društveni život počiva kako na spoznajnim, ekonomskim i kulturnim modelima koji tvore historicitet, tako i na sukobima oko toga tko odlučuje o njihovom vođenju. Sociološka metoda pokušava u društvu otkriti ono što ga determinira, i to konkretno izraziti u postavkama o društvenoj preobrazbi.

To znači da se predmet socijalnih znanosti više ne definira kao proučavanje društvenih činjenica, već se određuje kao proučavanje društvenih akcija i odnosa. Sociološki pristup polazi od strukturalnih orijentacija i odnosa moći i dopijeva do institucija i sustava organizacije. "Sociologija se uvijek sastoji u tome da se preokrene omotač društvene organizacije kako bi se iznašao pokret samoproizvođenja društva. Sociolog provjера da li je proučavanje prakse osvjetljeno konstitutivnim načelima čije postojanje on pretpostavlja." A to istodobno dovodi do odvajanja socijalne znanosti od prirodnih znanosti o čovjeku, čija je važnost sve veća. Touraine drži da kognitivne znanosti, lingvistika i dio ekonomije imaju mnogo više zajedničkog sa znanostima o prirodi ili duhovnim znanostima nego sa socijalnom znanostima, koju tvore sociologija, povijest, politička znanost i dobar dio antropologije. Ono što je

uvijek odlikovalo sociologa jest nastojanje da se pokaže skriveno.

U tom je pogledu proučavanje socijalnih pokreta osobito izazovno jer ono se ne podudara sa smislom što ga akteri pripisuju svome djelovanju. Sociologija je, u neku ruku, "oslobadajuća u odnosu na diskurs aktera". Tu do punog izražaja dolazi ideja subjekta. Valja, međutim, praviti razliku između subjekta i subjektivnosti. Zbog važnosti te razlike Touraine uvodi i pojam subjektivacije naglašavajući da to nije isto što i subjektivizacija. Subjektivnost je pounutrenje izvanjskoga svijeta: jezika kojim govorim, osjetilnih ili intelektualnih kategorija kojima se služim, prinude zajednice ili kolektiviteta, pripadnosti spolu, dobnoj skupini, klasi. No u osnovi svega nije subjektivnost, već pogled na sebstvo, takoreći "prazni subjekt", koji oslobada subjektivaciju kao izvorno dospijće do subjekta. A subjektivizacija je pak ono što ubija subjekt, to je totalitaristički subjektivizam, bio on religijskog, političkog ili rasnog tipa. Nema sociološke spoznaje bez razumijevanja aktera, ali aktera ne možemo razumjeti ako se poistovjetimo s njegovim jezikom. Ona je to pouzdanija što je sposobnija razumjeti ne samo aktera nego i mehanizme izvan njegova diskursa. Najbolji primjer takva postupka jest Weberovo proučavanje religijskih utjecaja na ekonomsku racionalizaciju.

Touraine vjeruje u "moguće jedinstvo" sociološkog znanja. Usto napominje da sociološki pristup mora, što je moguće duže, zadržati opreku među zahtjevima koje treba kombinirati. Naime, svi sociološki zahvati ustanovljuju odnos između analize sustava i analize aktera. Sociolozi koji se bave sustavom često negiraju aktera. S druge pak strane, gotovo svi sociolozi zaokupljeni akterom pokušavaju definirati situaciju u kojoj se on nalazi. Sociolog se uvijek suočava s nape-tošću, oprekom i borbom između stvaraca i stvorenog, između vrijednosti i normi. Cjelokupna je socijalna misao istodobno misao o "inkarnaciji i padu", o revoluciji i diktaturi. Ukratko, sve smo više obuzeti potrebom da ustanovim odnos između stvaraoaca i stvorenog. Zbog toga me, kaže Touraine, malo zanima sociologija racionalnog izbora. To je

vrsta analize koja se potpuno odvaja od ostalih. Zbog toga je bio mnogo skloniji "protu-udaru" što su ga sociologije organizacija izvele protiv ideje racionalizacije.

No bez obzira na svoje sklonosti prema ovom ili onom tipu sociološke analize, on ipak drži da sociološko bavljenje može biti "samo konfliktni dijalog među različitim komplementarnim pristupima". Iz te pretpostavke izvodi i tezu da je svakom društvu svojstven određeni "ključni ulog", određena orijentacija, par opreka ili neki temeljni sukob. Naša se suvremena društva mogu razumjeti samo iz ideja o subjektu, socijalnom pokretu, demokraciji i kulturnim pravima. Socijalni je pokret određena kategorija djelovanja. Touraine ga definira kao organizirani sukob kojim se akter odupire nastojanju svog društvenog protivnika da prisvoji kulturne resurse i orijentacije. Socijalni pokret uvodi aktera u igru kako s obzirom na njegove najvažnije sukobe tako i s obzirom na njegova najdublja stremljenja. U socijalnom se pokretu sudjeluje kada se ima osjećaj da su u pitanju bitne stvari, opstanak, tip društva, pravda, jednakost, sloboda. U svom sociološkom pristupu Touraine želi akterima pružiti "mogući smisao" njihova djelovanja, pokazati radi li se u nekoj kolektivnoj akciji o socijalnom pokretu, o subjektivaciji aktera.

Kad je riječ o aktualnoj situaciji, čini se da je politička akcija naglašenija od socijalnog pokreta. Prioritet se pridaje politici, upućuju se pozivi za repolitizaciju problema. To nije uvijek neopravdano ima li se na umu da pokreti ponekad znaju potonuti u slijepi radikalizam. No usprkos tome, Touraine ostaje pri svojoj osnovnoj tezi o ključnoj važnosti socijalnog pokreta jer drži da "preustrojstvo političkoga", odvojeno od socijalnih aktera, ima vrlo ograničen domašaj. Stoga on kritički gleda na Giddensovu teorijsku elaboraciju trećeg puta, koju ocjenjuje kao de-snocentrističku formulu bez socijalne referencijalnosti. Uloga politike nije nevažna, ali ona je svrsishodna jedino ako daje odgovore na izazove socijalnih pokreta. "Ne kažem da socijalni pokret uvijek mora biti dominantan, ali sam uvjeren da nema snažne demokracije bez političkog odgovora na socijalne pokrete."

Bez razumijevanja te pretpostavke ne možemo shvatiti ni društveno polje u doba zrele ili radikalizirane modernosti. Iako se ne slaže s postmodernističkim stajalištima, Touraine formulira dosta sličnu tezu prema kojoj "više ne treba tragati za nekim metasocijalnim jamstvom socijalnog poretka". Društveno polje više nema temeljnog jedinstva pa se onda u tom smislu, po nekoj vrsti šokantnog paradoksa, može reći da "društvo više ne postoji". Društveno se polje ponajprije i najizravnije sastoji od sučeljavanja između moći i subjekta, između nametanja reda, određene hijerarhije, društvenog diskursa i osporavanja svih tih "entiteta" u ime stvaralačke slobode subjekta. No to sučeljavanje "ne opisuju" cjelokupno društveno polje. Treba mu dodati još barem tri značajna elementa analize kako bismo bolje shvatili sebe same i odnose u kojima se nalazimo. Riječ je ponajprije o tome da između moći i subjekta uvijek ostaje jedno načelno neutralno poprište, a to je proizvodnja, podjela rada, ukoliko "historicitet". To je poprište pod stalnim utjecajem moći, s jedne, i subjekta, s druge strane, ali ga oni nikada ne osvajaju u potpunosti. Potom je riječ o tome da se subjekt očituje kao podvojena realnost jer se s jedne strane odupire moći a s druge strane proizvodnji. S jedne strane subjekt je volja za sebstvom a s druge pak on je tijelo, biološki život, rađanje, spolnost, umiranje. Subjekt nije čisti duh nego svijest i tijelo, prije svega svijest o tijelu. Napokon se radi o tome da se sva ta područja ("sfere") djelomično preklapaju i oblikuju se mehanizmi upravljanja njihovim odnosima i međuzavisnostima. To upravljanje društva samim sobom jest politika. Ali budući da društvo više nije svemoćni akter, princip jedinstva, već samo prostor gdje se sfere međusobno susreću ili udaljuju, politički je sustav skup procesa stabilizacije među tim sferama. Ta je sposobnost ograničena i pretjerano je govoriti o kontroli ili socijalnom poretku, osim onda kada se pokazuje zlo i nasilje što ga neka uzoholjena dominacijska moć vrši nad subjektom, proizvodnjom i tijelom. U suvremenim društvima nasilje je institucionalizirano. U njima je mnogo reda i nasilja. Što više ulazimo u svijet subjekta, aktera, historiciteta to je više de-

strukcije. "Danas prebivamo u svijetu u kojemu je društvo, rastakajući se, sučeljeno s nasiljem." To zlo u dvadesetom stoljeću najbolje simboliziraju riječi totalitarizam, etničko čišćenje, genocid i homogenizacija.

Imajući to na umu, i s pogledom u 21. stoljeće, Touraine osobito podvlači dva svoja uvida. Prije svega konstatira da su sva od područja, područje subjekta, historiciteta (proizvodnje), tijela i moći isprepletana međusobnom potrebom uzajamnosti. Ukoliko subjekt nije združen s tjelesnim postojanjem izvrgnut je riziku da ga proguta socijalni sustav. Ukoliko pak raskine sve svoje socijalne veze, on se ukopava u razorni individualizam. S druge strane, poredak proizvodnje, osobito ono što se danas naziva društvom informacija, može dospjeti pod apsolutnu vlast tržišta, racionalnog računa, kapitalističke koncentracije i tehnokratske moći. Time je cijeli društveni život uvučen u savez kapitalizma i tehnokracije, koji razara subjekt i instrumentalizira tijelo. Istodobno, "trijumf tijela", života i smrti nad cjelokupnim društvenim životom može dovesti do vladavine vitalističkih, neodarvinističkih politika života ili neorasističkih, ksenofobičnih politika smrti, što razara ne samo ekonomsku organizaciju nego i moralne zahtjeve subjekta. Odatle Touraine izvlači zaključak da logika subjekta mora imati predominantno mjesto. To je subjekt koji se poziva na tijelo protiv prinuda proizvodnje i te prinude uzima u obzir protiv ideologija života i smrti. Ta logika subjekta čuva trajni princip iz kojeg proizlazi da je društveni poredak uvijek (osim u situacijama katastrofa) podređen nekom nedruštvenom načelu. To je načelo dugo prebivalo iznad društva, u Bogu ili tradiciji, u razumu ili u povijesti. No sve se to raspalo i subjekt sada donosi nedruštveno načelo koje je ispod a ne iznad društva, načelo koje ga "osvjetljuje odozdo". Tako se Touraineova analiza, prema njegovu samotumačenju, "kretala od ideje socijalnog aktera, koja je zamijenila ideju socijalnog sistema, prema ideji osobnog, individualnog, zasebnog subjekta, pri čemu ta tri izraza tvore branu osvajačkom nasrtaju socijalnog poretka na subjekt".

Rade Kalanj

Matko Meštrović (ur.)

GLOBALIZACIJA I NJENE REFLEKSIJE U HRVATSKOJ

Ekonomski institut, Zagreb, 2001, 283 str.

Matko Meštrović, znanstveni savjetnik u Ekonomskom institutu u Zagrebu, pripremio je knjigu, zbornik radova pod naslovom **Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj**. Autori izabranih članaka jesu: Željka Šporer, Matko Meštrović, Marko Zlomislić, Antun Šundalić, Emil Heršak, Paul Stubbs, Vladimir Lay, Dag Strpić, Ivan Teodorović, Velimir Šonje, Boris Vujčić, Evan Kraft, Zvonimir Baletić, Rade Kalanj, Aleksandar Štulhofer, Zoran Malenica i Vjeran Katunarić.

Lijepo uređena i tehnički opremljena knjiga (opsega 283 stranice) podijeljena je u četiri odvojena dijela. Prvi dio (*Znamo li o čemu je riječ?*) bavi se općim pitanjima globalizacije, drugi dio (*Gdje smo mi u svemu tome?*) problematizira problem globalizacije iz hrvatske perspektive. Treći dio (*Krivi ili pravi koraci?*) komentira posljedice ekonomske politike, a četvrti dio sociološki je komentar vidljivih učinaka globalizacije (*Varljiva očitost?*).

Tematski, dakle, knjiga svakako spada u niz izvornih knjiga i prijevoda koji u posljednjih godinu dana razmatraju pojam, uzroke i posljedice globalizacije. Ipak ta je knjiga drukčija. Ona je znanstveno relevantna. Ona je doista višedisciplinarna i reprezentativna za takvu analizu globalizacije. Ona je čitljiva i poticajna. Mnoge knjige od čitatelja ne traže ništa, nikakvu napregnutu misao, već su dovoljni površna i jednostavna pažnja, pamćenje navoda, činjenica ili podcrtavanje zgodnih misli. Takve knjige međutim ne traže više niti od pisaca. Knjiga **Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj** drukčija je. Rado bih pojednostavnio: ona je napisana kao niz uvoda u pitanje globalizacije, pri čemu je svaki uvod, svaki podjednako dobar, podređen tomu da otkrije čitatelju neki novi element koji ga može voditi dalje, potičući razmišljanje i razotkrivanje i onoga što čitatelj